

La traducció d'*Els germans Karamàzov* de Joan Sales: les notes a peu de pàgina¹

Ivan Garcia Sala

Universitat de Barcelona. Departament de Lingüística General. Secció de Filologia Eslava
Gran Via de les Corts Catalanes, 585. 08007 Barcelona
ivangarcia@ub.edu

Resum

Joan Sales va fer una traducció indirecta d'*Els germans Karamàzov* l'any 1961, seguint els propis criteris editorials i literaris que havia imposat al Club dels Novel·listes. Aquests criteris i certs aspectes ideològics de les creences de Sales es veieren reflectits en la traducció d'aquesta novel·la. Un dels elements que ajuda a comprendre com Sales interpretà el text i com la seva ideologia personal influï en la traducció són les notes a peu de pàgina. L'article estudia les notes des d'aquest punt de vista.

Paraules clau: Joan Sales; traducció indirecta; notes a peu de pàgina; *Els germans Karamàzov*.

Abstract

Joan Sales made an indirect translation of *The Brothers Karamazov* in 1961 following his own editorial and literary criteria that he had imposed on El Club dels Novel·listes. These criteria and other ideological aspects of Sales' convictions were reflected in the translation of this novel. The footnotes are one of the elements that help to understand how Sales interpreted the text and how his personal ideology influenced the translation.

Keywords: Joan Sales; indirect translation; footnotes; *The Brothers Karamazov*.

Aquest article és una continuació de l'anàlisi que vaig presentar al III Simposi sobre Traducció i Recepció en la Literatura Catalana Contemporània, «La traducció i el món editorial català de postguerra»,² sobre la traducció de Joan Sales d'*Els germans Karamàzov*. En aquella ocasió vaig comparar la traducció de Sales amb la francesa *Les frères Karamazov* d'Henri Mongault i Marc Laval (1923) i la castellana *Los hermanos Karamasovi* de Cansinos Assens (1959), textos a partir dels quals el mateix Sales digué que en féu la seva traducció. Vaig observar que Sales es basà principalment en la traducció francesa, perquè en reproduïa molt fidelment el lèxic, la sintaxi

1. L'article s'inscriu en el projecte d'investigació *Traducció, recepció y literatura catalana durant el règim franquista (1939-1975)*, finançat pel MICINN (Ref. FFI2008-03522).
2. El simposi se celebrà a Barcelona a la UPF el 8 i 9 de juliol de 2010. La conferència que hi vaig fer es podrà llegir en les actes del seminari.

i l'ordre de les paraules dins de l'oració. Així mateix, la tendència de la traducció de Mongault i Laval a domesticar el text rus es constata també en la de Sales, que evità, d'aquesta manera, reproduir la complexitat de l'oració dostoiévskiana. Tot i així, comentava també que Sales intentà donar un cert to col·loquial al discurs dels personatges fent ús de termes que el català literari no solia admetre per tal d'aproximar-se a la idea, molt extesa, que l'estil de Dostoiévski voreja la incorrecció, i també per tal d'aplicar els propis criteris sobre el model de llengua literària.

També en aquella ocasió m'interessava destacar com la ideologia de Sales determinava la seva lectura i traducció de l'obra. Tanmateix, aproximar-se així a una traducció és complicat i les conclusions poden ser bastant subjectives. En canvi, l'anàlisi de les notes a peu de pàgina pot aportar una informació més objectiva sobre les idees i interpretacions que tenia el traductor sobre el text original. Sabem que les notes a peu de pàgina d'una traducció, que Genette anomena notes al·logràfiques (1987: 322), «figuran dentro de los recursos de adición o ampliación que el traductor cree necesarios para explicitar información presupuesta o para añadir fuera del texto lo que forma parte de una cultura diferente que difícilmente es conocida por el receptor de otra lengua» (Marrero 1998: 504). A part de la informació útil o necessària per a la comprensió del text que aporten, aquestes notes trenquen la il·lusió que l'obra ha estat escrita en la llengua de la traducció i suposen que el traductor faci acte de presència en el text original (Mayoral 1997: 151). En la nota, doncs, el traductor fa visible la seva figura i, sobretot, la seva labor.³ Es visibilitza el seu paper de pont entre el text i la cultura d'origen, i el text i la cultura meta; també es poden visibilitzar el perfil del lector que el traductor té en ment i les suposicions que fa el traductor sobre el que pot inferir o no el seu lector del text original. A les notes, finalment, el traductor, des de la distància aparentment «objectiva» del marge, amb la seva pròpia veu, pot parlar tant del seu text com també del text original i, d'aquesta manera, pot visibilitzar amb major o menor grau, amb més o menys intenció, la manera com ell entén l'obra, fins al punt d'arribar a «homogeneizar la interpretació que ha de inferirse» (Marrero 1998: 507) i condicionar la recepció de l'obra traduïda. En aquest article, per tant, ens fixarem en les notes com a paratext que possibilita entrellucar la figura del traductor, i en cap cas, ens interessarà comentar fins a quin punt són necessàries o no aquelles notes, qüestió que sol centrar el debat en els estudis sobre la nota a peu de pàgina en l'àmbit de la traducció.

Si ens centrem en el cas d'*Els germans Karamàzov* de Joan Sales, no es pot oblidar que és una traducció indirecta, peculiaritat que influeix decisivament en les notes. En la introducció Sales comenta: «les abundosíssimes notes que acompanyen algunes d'aquestes traduccions són també d'un gran ajut»⁴ (El Club 1961: 9). Certament, la majoria de notes de la traducció de Sales procedeixen de la tra-

3. Evidentment, el traductor sol ser sempre visible en el paratext dels títols i, en ocasions, en els dels textos introductoris.

4. A la nota introductòria Sales comenta que traduí la novel·la de Dostoiévski a partir de la traducció de Mongault i de la de Cansinos Assens. Tanmateix anomena també una traducció anglesa i una italiana, de les quals no en dóna cap referència, i ho fa amb tanta ambigüetat, que hom pot pensar que també les consultà per a la seva traducció. Hem analitzat la traducció anglesa de més renom a

ducció francesa i de la castellana. Només algunes són del propi Sales. Així, 94 de les 177 notes que conté la versió de Sales, són traducció literal de les de Mongault, 52 glossen les de Mongault; 13 notes glossen les de Cansinos Assens; 2 es poden considerar una barreja de les d'Assens i Mongault; i 16 són originals de Sales.

Exemples de notes traduïdes literalment de Mongault:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
1a part. Llibre 1. Cap. IV p. 29 nota 2 [ref. a <i>stàrets</i>] Literalment «l'Ancià»; més endavant, Dostoievski n'explica llargament el sentit.	p. 31 nota 2 Mot à Mot: <i>l'Ancien</i> . Le sens de ce mot sera expliqué plus loin (ch. V) par l'auteur.	
1a part. Llibre II. Cap. 1 p. 48 nota 1. [Ref. al personatge de Von Sohn] Més endavant ja veurem de qui es tracta.	p. 57 nota 1. On verra plus loin (p. 138) de quel personnage il s'agit.	
1a part. Llibre 2. Cap. II p. 54 nota 2 [Dàixkova] Cèlebre escriptora, amiga de Caterina II i presidenta de l'Acadèmia de Ciències, que visqué de 1743 a 1810.	p. 65 nota 2 Femme de lettres célèbre, amie de Catherine II, présidente de l'Académie des Sciences (1743-1810)	
1a part. Llibre 3. Cap. VI p. 151 nota 1 [referit a Kramskoi] Pintor religiós rus, 1837-1887. ⁵	p. 197 nota 1 Célèbre peintre religieux russe (1837-1887).	

Exemple de nota glossada, gairebé literal, d'Assens:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
4a part. Llibre 12. Cap. XI p. 784 nota 1 Dostoievski, aquí diu només <i>coixí</i> , com poc abans ha dit matalàs, i ja en altres ocasions vacil·la entre una i altra cosa.		p. 1110 nota 1 El texto ruso emplea unas veces la palabra <i>paduschka</i> (almohada) y otras, <i>tiudfak</i> (colchón).

l'època, la de Garnett, i creiem que Sales no la utilitzà. Pel que fa a les notes, les edicions que hem consultat d'aquesta traducció (Dostoevsky 1948; 1952) no inclouen notes a peu de pàgina.

5. Mongault dóna una informació un xic equivocada, i Sales la reproduceix exactament. Kramskoi, tot i que pintà alguns quadres de temàtica religiosa, és conegut per ser un del pintors que pertanyien al grup dels *peredvijniki* (ambulants), d'estil realista.

És probable que Sales utilitzi més notes de Mongault perquè la informació que aporten, normalment de caràcter cultural (topònims, costums i tradicions, història, art russos, literatura russa i europea) però també lingüística, és més coherent que la d'Assens, les notes del qual solen comentar només aspectes lingüístics. Les notes d'Assens tot sovint són innecessàries, incomprensibles per a una persona que no sap rus i creen la sensació d'una gran incongruència per part del traductor a l'hora d'escollir les seves solucions.⁶ Sales inclou els comentaris lingüístics d'Assens en molt poques ocasions. Per exemple, les notes sobre *griv* (Dostoievski 1961: 387 i Dostoyevski 1959:554) o sobre *kruleva* (1961: 457 i 1959: 654) entre d'altres.

Sales, malgrat que parteix de les notes de Mongault i Assens, no comparteix sempre els seus criteris i no considera, per tant, que el lector català de la seva col·lecció tingui necessitat de rebre les mateixes informacions. Per exemple, és molt significatiu el tractament que fa a les notes del funcionament dels noms propis, sempre complex per al lector que no coneix el rus. Tant Mongault com Assens utilitzen profusament les notes per explicar els hipocorístics i per traduir els noms al francès i al castellà, respectivament. Assens fins i tot tradueix els patronímics: [Aleksyi Fiodórovich] «Alejo, hijo de Teodoro» (Dostoyevski 1959, 51, nota 1). [Adelaida Ivánovna] «Adelaida, hija de Juan» (Dostoyevski 1959, 52, nota 2). Sales, en canvi, no tradueix mai ni els noms ni els patronímics; entèn, probablement, que el seu lector ja ha llegit literatura russa anteriorment i que, per tant, ja està avesat al sistema dels patronímics i als noms russos; es limita a comentar, en comptades ocasions, els hipocorístics dels personatges principals de la novel·la: Mítia (Dostoievski 1961: 19), Alioixa (1961: 29), Vània (1961: 143), Kàtia (1961: 134) i el diminutiu respectiu Katka (1961: 611).

Pel que fa a les notes glossades, cal puntualitzar que hi agrupo: 1) aquelles notes en què Sales trasllada la mateixa informació de les de Mongault i d'Assens redactant-les, però, de manera diferent; 2) aquelles en les que hi afegeix una nova informació. Bons exemples d'aquest segon grup, que és el que realment ens interessa, poden ser les següents:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
1a part. Llibre 2. Cap. VIII p. 103 nota 2 [referit al kvas] Beguda refrescant, lleugerament alcohòlica, feta de malta i de crosta de pa negre, molt típicament russa.	p. 133 nota 2	Boisson fermentée à base de malt et de pain noir.

6. Alguns exemples de la gran quantitat d'incongruències: en el cos del text escriu *Moskvá* i posa a peu de pàgina: «Moscú» (Dostoyevski 1959: 179, nota 3). Transcriu les unitats de mesura *viorschkas*, *sáschenas* (1959: 583) sense donar-ne cap explicació, però en canvi considera que cal traduir a la nota el nom del carrer «Ozérnaya», traducció que no aporta res al sentit del text (1959:327). En el fragment en què els polonesos parlen en la seva llengua, tradueix totes les expressions, excepte una, que transcriu erròneament: «Oto bardso penkne» (1959: 664).

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
<p>1a part. Llibre 2. Cap VIII pàg. 103 nota 3 [kissel] Mena de gelatina feta amb farina o fècula de patates i bullida amb suc de baies o bé amb llet.</p>	<p>v. I, pàg. 133 nota 4 Sorte de bouillie à la fécule de pommes de terre.</p>	
<p>1a part. Llibre 2. Cap. III p. 61 nota 1 La versta (exactament versta) ve a ser un quilòmetre; exactament, 1067 metres</p>	<p>p. 74 nota 1 La <i>verste</i> égale 1 kil. 067.</p>	
<p>1a part. Llibre 2. Cap. VIII p. 109 nota 1 [Ielissèiev] Famosa botiga de comestibles que encara existeix; avui és un palau immens, a Moscou, oficialment anomenat Gastronom N° 7, però popularment segueix dient-se «a cals Ielisséiev».</p>	<p>p. 141 nota 1 Fameux magasin de comestibles.</p>	

En els exemples anteriors es veu clarament que la matriu d'aquestes notes és el text francès, però que Sales completa la informació amb uns detalls que és impensable que pogués conèixer en aquell temps una persona que no sabés rus (és el que indica l'accentuació correcta de *versta*), que no hagués conegut la cuina russa o viscut a l'URSS. És en aquest tipus de notes on veiem la intervenció d'August Vidal. Segons Sales, la traducció li deu a Vidal «moltes de les notes de peu de plana, malgrat que figurin com a «notes del traductor», i principalment totes aquelles que fan referència a particularitats de la llengua, de la història o dels costums russos» (El Club 1961: 9). Tanmateix, la sensació que es desprèn de l'anàlisi i comparació d'aquestes notes culturals és que totes ja existien en el text francès; vull dir que Vidal no n'afegí cap, com hom podria interpretar a partir de la cita anterior. Sembla com si, simplement, Sales es trobés amb Vidal, li mostrés les notes traduïdes de la versió francesa i Vidal li aportés més informació sobre les qüestions que tractaven; Sales, mogut pel delit de «russificar» i «autenticar» la seva traducció indirecta o simplement per l'interès i l'actitud de descobriment de qui s'atansa a un món nou, inclouria aquella informació i la posaria de relleu a les seves notes; en la traducció al castellà que Vidal féu de la novel·la l'any 1969 no apareixen moltes d'aquestes informacions i, en cap cas, inclou detalls exòtics i anacrònics de l'estil del *Gastronom n° 7*.

Un parell de notes confirmen que Vidal no només ajudà a Sales evocant les seves vivències i coneixements, sinó també amb el material bibliogràfic del que disposava:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
<p>La part. Llibre 2. Cap. II p. 58 nota 1 [Txetí-Mineï] <i>Mineia</i>, o exactament <i>Minei-txeti</i>, mot eslau antic: literalment, <i>Lectures mensuals</i> (del grec <i>menaios</i>) És un eucologi o recull litúrgic que conté els oficis de les festes fixes per a cada mes de l'any amb les vides i llegendes dels sants, refundició i ampliació d'un text bizantí del s. IX.</p>	<p>p. 70 nota 1 Du grec Μηναίου (mensuel), livre liturgique contenant les offices des fêtes fixes qui tombent pendant l'un des douze mois de l'année</p>	<p>p. 107 nota 1 [<i>Vida de los Santos</i>] Se refiere a las <i>Cheti Minei</i>. p. 184 nota 1 [<i>Cheti Minei</i>] Obra piadosa, por el estilo del <i>Año</i> <i>Cristiano</i>, compuesta por el metropolitano Macario. Consta de doce volúmenes, divididos en capítulos, correspondientes a los días del año.</p>

Les tres traduccions aporten una informació similar; tanmateix el text de Sales sembla utilitzar com a base l'article de l'Enciclopèdia Soviètica:

MINEI-TXETÍ, «lectures mensuals» (del grec: μηναιοϛ: mensual): reculls religioso-eclesiàstics de biografies de sants, llegendes i ensenyances, ordenats segons els dies de cada mes. Els M-Tx. es composaren a Bizanci cap al s. IX, i després es difongueren entre els eslaus meridionals i orientals. Coneguts a la Rus de Kíev des de principis del s. XI (manuscrit de Suprasl), els M-Tx. s'anaren completant amb materials de la literatura catequística russa. A mitjan s. XVI, com a conseqüència de l'enfortiment dels principis autocràtics de l'estat i la creació d'un únic culte als sants per a tota Rússia, a Moscou s'escrigueren, sota la direcció del metropolita Makari, *Els Grans Minei-Txeti* (12 grans volums), que reunien gairebé tota la literatura religiosa des de l'inici del cristianisme a la Rus i que la completaven amb les vides dels sants russos canonitzats en els concilis de 1547 i 1549. [...] ⁷ (Vavilov: 1954)

És molt probable que Sales i Vidal consultessin aquest article; tal com em confirmà Helena Vidal, quan tornaren de l'URSS l'any 1958 s'endugueren l'*Enciclopèdia soviètica*.⁸ A més, August Vidal a la seva traducció del 69, per explicar els *Txetí-Mineï*, utilitzà aquest article de l'enciclopèdia.⁹ Una altra nota, relativa també a l'àmbit de la religió, sembla confirmar l'ús de la mateixa font:

- La traducció és meva.
- Helena Vidal em comentà que s'endugueren l'edició de 1950-1958, que és la que he consultat. Més tard també els enviaren la de 1969-1978, que no completaren.
- «Cheti-Minéi» o «Minéi-Cheti»: lecturas mensuales. Colección de biografías de santos, leyendas y enseñanzas morales distribuidas siguiendo el orden de los días de cada mes. Se compuso en Bizancio hacia el siglo IX. Al pasar a Rusia (comienzos del s. XI), se completó con abundante material del país. Bajo la dirección del metropolitano Makari (1482-1563) se elaboraron los «Grandes Minéi-Cheti» en los cuales se recogió casi toda la literatura litúrgica de los principios del cristianismo en Rusia, incluidas las biografías de los santos rusos canonizados en los concilios de 1547 y 1549 (la obra formó un total de 12 volúmenes) (Dostoievski 1969: 98).

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
La part. Llibre 2. Cap. II pàg. 150 nota 1 [skòpets] Literalment, <i>castrat</i> : membre d'una secta herètica, separada de la dels <i>khlysti</i> a darreries del segle XVIII, que es feien eunucs.	v. I pàg. 196 Membre d'una secte religieuse d'eunuques.	pàg. 228 Eunuco.

SKOPTSÍ: Secta religiosa de Rússia, que sorgí **als anys 70 del s. XVIII (se separà de la secta dels khlistí, v.)**. L'ensenyança dels S. es basava en el convenciment que l'única manera de salvar l'ànima era «lluitar contra la carn» **mitjançant l'emasculació (castració)**. [...] ¹⁰ (Vavilov:1956)

Per tant, les notes de Sales, majoritàriament es basen en les notes i informacions de terceres persones (els traductors, Vidal), i consegüentment, malgrat que la responsabilitat final del procés de selecció i plasmació en el text és de Sales, en aquestes notes es fa difícil treure algunes conclusions clares sobre la ideologia i actitud amb què llegí la novel·la. Tanmateix, n'hi ha d'altres, de glossades i d'originals, on es pot veure aquesta actitud. Per exemple, hi ha una nota on Sales observa que Dostoievski alterna les paraules «senyora» i «senyoreta» per referir-se a la *femme fatale* de la novel·la, la Grúixenka:

Dostoievski tan aviat diu «senyora» com «senyoreta» Sviètlòv, quan anomena la Grúixenka pel seu cognom; el lector ja haurà remarcat aquesta vacil·lació, deguda, segurament al fet que, tot i ser soltera, ja no era noia, havent estat seduïda pel seu primer amant. (1961: 786)

En l'original rus, la Grúixenka rep el tractament de «*gospojà* Svetlova» només als últims capítols de la novel·la, en el context oficial del judici contra Dimitri. El terme *gospojà* era el títol de cortesia que es donava a les dones, és a dir, «senyora» (en masculí *gospodín*).¹¹ *Gospojà*, tanmateix, no indicava de cap manera si la dona en qüestió era casada o no; i de fet, no existia en rus cap terme de cortesia per referir-se a la dona soltera.¹² Per tant, serà el traductor qui ha escollirà, segons el seu criteri, la forma «senyora» o «senyoreta» per traduir aquest mot. La vacil·lació, doncs, que observa Sales, no és de Dostoievski, però tampoc de Mongault i Laval, que ho tradueixen en tots els casos per *madame Svietlov* (Dostoievski 1923: III, 150, 200, 201, 232, 241); la vacil·lació és de Cansinos Assens, que usa, sense que es pugui

10. La traducció és meva.

11. En època de Dostoievski *gospojà/gospodín* no assenyalaven que la persona pertanyia a una posició social determinada, com sí que ho feien els termes *bàrinya/barin* (també es tradueixen com «senyora/senyor»), que indicaven que la persona pertanyia a la noblesa.

12. L'únic mot de cortesia que es podria traduir per «senyoreta» era *bàrixnia*, però es referia a la filla soltera del *barin* i, per tant, assenyalava, a diferència de *gospojà*, la pertanyença a la noblesa, com comentava a la nota anterior.

saber exactament per què, la forma *señora Sviétlova* (Dostoyevski 1959: 1013, 1070), *señorita Sviétlova* (1959: 1070, 1102) i, simplement, *Sviétlova* (1959: 1112-14). Fins i tot, la vacil·lació o desídia d'Assens és tan gran que en un cas transcriu la paraula com «*gospocha*» i li afegeix una nota on diu: «Señora, pronúnciase dando a la *ch* el sonido de una *j* francesa» (1959: 1014). Sales ho tradueix com: «senyora Sviètlow» (Dostoievski 1961: 716, 717, 779, 786, 788) i «senyoreta Sviètlow» (1961: 755, 756). En comptes de fixar-se en la coherència de la traducció francesa, en aquest cas Sales escull la vacil·lació d'Assens, però a més, gràcies a la nota, en fa una interpretació de caràcter jurídica i moral; probablement perquè, per raons biogràfiques, seria sensible al tema del matrimoni religiós i se li deuria fer estrany que Grúixenka, soltera i amb una llarga llista d'amants, pogués rebre el tractament de *madame* en un tribunal. Recordem que a *Incerta glòria* l'exaltació del sagrament del matrimoni enfront del casament civil i l'amor lliure, il·lustrada a través del personatge de la Trini, és un dels temes que es toquen en la novel·la. Tanmateix, el que és interessant en aquesta nota és el pressupòsit de Sales que el seu lector també és sensible a la vacil·lació i que, per tant, com que comparteix el mateix ideari que ell, cal donar-li una explicació que neutralitzi l'aparent contradicció «de Dostoievski» i pugui satisfer les seves expectatives morals (Bacardí 1998: 31). Cal tenir present que la col·lecció literària de Sales anava dirigida a un lector principalment «culte, burgès, femení i moralista» (Puidemon 1996: 314). Aquesta nota, per tant, posa de manifest el coneixement que té Sales de les idees del públic que llegirà la seva traducció, un públic probablement catòlic que, tot esperant llegir l'«obra màxima de la novel·la cristiana universal» com anomena Sales *Els germans Karamàzov* a la introducció, es pot trobar amb elements que poden provocar-li certa estranyesa i contrarietat. En aquest sentit, en dues ocasions Sales, a través de les notes, ha d'explicar i relativitzar els comentaris que els personatges fan contra els jesuïtes:

El lector ja se n'haurà adonat que Dostoievski es fa una idea molt confusa dels jesuïtes. Com si cregués que la Inquisició havia estat obra d'ells; tal vegada els confon històricament amb els dominicans. Es fa eco del prejudici antijesuític, tan estès per tot arreu i sobretot a Rússia. (Dostoievski 1961: 296)

Ja hem vist més amunt el prejudici antijesuític de Dostoievski (1961: 815) Però hom considera que Dostoievski, més que fer-se ressò d'aquest prejudici, el que fa és utilitzar-lo per convertir els jesuïtes en símbol del pensament catòlic i occidental. Tanmateix, sembla obvi que el comentari de l'escriptor rus estranyés a Sales, que, com recordarem, a *Incerta glòria* féu que el pare Gallifa, guia espiritual d'alguns personatges talment com ho és l'stàrets Zóssima per a Alioixa en els *Karamàzov*, pertanyés a l'orde de St. Ignasi.

Per altra banda, Sales considerava que la seva labor com a editor naixia d'un compromís profund amb Catalunya i la seva llengua (Bacardí 1998: 28-29). A través de les notes es fa palès aquest catalanisme, per exemple en les següents, glossades del francès:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
1a part. Llibre 2. Cap. II pàg. 64 nota 1 La llegenda de Sant Aleix, «l'home de Déu» —«Sant Aleix sota l'escala»— és tan popular a Rússia com ho era antigament a la nostra Catalunya.	p. 78 nota 1 La légende de saint Alexis, «l'homme de Dieu», est encore aussi populaire en Russie qu'elle l'était en France au moyen âge.	
2a part. Llibre 4. Cap. I p. 197 nota 1 Tret fonètic que distingeix la gent del nord de Rússia, ja que a la Rússia central (comprentent la regió de Moscou) la <i>o</i> feble pren un so semblant a la nostra vocal neutra catalana.	p. 256 nota 1 Pronociation des gens de Nord. Dans la Russie centrale, l' <i>o</i> non accentué équivaut à très voisin de <i>a</i> . A Moscou l'oreille perçoit nettement un <i>a</i> : par exemple, <i>Moskva</i> y est prononcé <i>Maskva</i> .	

En principi, Sales, seguint el model de la nota francesa, no fa res més que complir una de les funcions del traductor: acostar el text original al lector a qui va dirigida la traducció, en aquest cas al català. Tanmateix el subtil ús del possessiu «nostra» per referir-se a Catalunya o a la vocal neutra introdueix un matis emotiu propi d'un discurs de caràcter patriòtic (en els dos exemples es podria eliminar i no es perdria el significat del text); la presència d'aquesta paraula sembla indicar que el traductor-editor vol remarcar que ell i el seu llibre formen part de la mateixa col·lectivitat que els lectors, que comparteix els mateixos coneixements i, sobretot, els mateixos sentiments identitaris. En una altra nota Sales dóna l'equivalent català d'una obra literària com faria qualsevol altre traductor:

Sales	Mongault i Laval	Cansinos Assens
1a part. Llibre 3. Cap. III p. 127 nota 2 [referit a <i>An die Freude!</i> de Schiller] <i>A l'alegria (A la joia,</i> en la trad. de Maragall, que és la que sol cantar-se a Catalunya). Però les quatre primeres estrofes que després cita no són d'aquesta oda, sinó d'un altre poema de Schiller, <i>Das Eleusische Fest</i> (<i>La festa d'Eleusis</i>), trad. russa de Jukovski; les dues primeres estrofes són les úniques de l'oda <i>A la joia.</i>	p. 166-167 nota 1 <i>A la joie.</i> En réalité, seules les deux dernières strophes citées par Dostoievski correspondent respectivement aux strophes VII et V de l'ode de Schiller. Les quatre premières strophes sont empruntées à la traduction par Joukovski d'un autre poème de Schiller, <i>Das Eleusische Fest</i> (<i>La Fête d'Eleusis</i>), strophes II, III, IV, VII.	p. 199 nota 2 Título en alemán de la poesía de Schiller «A la alegría».

Com deia, és habitual a les notes donar l'equivalent del títol que una obra determinada ha rebut en la llengua meta. Sales també ho fa anomenant la traducció de Maragall. Però aquesta menció de Maragall també es pot entendre com un desig per part de Sales de divulgar la pròpia literatura entre els lectors i posar-la de relleu en el context de la literatura universal, al costat dels noms de Schiller i Dostoievski. Hi ha un anhèl d'integrar la novel·la russa en el sistema cultural català, i, al mateix temps, de fer que la cultura catalana entri a formar part de la cultura universal. Pot semblar exagerada aquesta darrera afirmació, però és el que suggereix una nota tan fantasiosa i completament gratuïta per a la comprensió de la novel·la com és la següent:

Ben curiós resulta per nosaltres, catalans, que Dostoievski atribuís al seu personatge Ivan Fiódorovitx Karamàzov la paternitat d'un poema sobre un cataclisme geològic: *L'Atlàntida*, de Verdàguer, havia aparegut el 1877, dos anys abans que els *Germans Karamàzov*. (Dostoievski 1961: 697)

Aquesta nota visibilitza amb tota claredat la identitat del traductor i del lector talment com si remarqués que el lector ha d'interpretar la novel·la russa des de la seva perspectiva cultural, posant costat per costat una de les obres més emblemàtiques de la literatura catalana i una de les més emblemàtiques de la cultura occidental.

Sales, que, malgrat tot es manté força fidel a la traducció francesa, utilitza també les notes per posar de relleu alguns passatges on manipula deliberadament el text perquè tracti un problema que a ell el preocupa personalment: el model de llengua i el purisme de la literatura catalana (Bacardí 1998: 30-31). En uns casos molt concrets canvia el sentit exacte del text per tal que l'actitud dels personatges dostoievskians coincideixi amb la dels puristes catalans. Però, per si el lector no ha estat prou perspicaç per vincular aquells fragments amb la situació catalana, Sales li ho adverteix a les notes:

L'Smerdiàkov s'irrita, amb *lacaiesca pedanteria*, contra una particularitat de la fonètica russa popular, sense equivalent en català. (Dostoievski 1961: 257)

En francès a l'original. Abans, «esguarden vers la tomba»: ja haurà notat el lector que la senyora Khokhlàkov s'expressa de tant en tant amb frases afectadament literàries i d'enlairat purisme. (1961: 617)

Les notes, doncs, es converteixen en mans de Sales en un instrument que va més enllà de la seva «dimensió pragmàtica reparadora de las dificultades de entendimiento y cooperación de receptores de otras lenguas y culturas» (Marrero 1998: 504). Són un mitjà equivalent a la «Nota dels editors catalans» introductòria en la qual Sales manifesta obertament les seves opinions sobre la novel·la, amb la diferència que les notes s'insereixen en el curs del text, durant la lectura l'encarriren cap a una direcció determinada, la de Sales, i en poden predeterminedar la interpretació de certs passatges i aspectes.

És cert que, en general, les eleccions que fa qualsevol traductor en la seva obra depenen indefectiblement dels seus criteris lingüístics, estètics i ideològics, fins i

tot, a vegades sense que ell mateix en sigui conscient. Però analitzar aquestes eleccions i determinar com han estat influenciades per la ideologia del traductor, tot i que en algunes ocasions és relativament fàcil, en altres implica certa vaguetat i ambigüïtat. En canvi, i ens sembla que s'ha pogut veure en Sales amb prou eloqüència, l'anàlisi de les notes pot donar, en el cas d'alguns traductors (no m'aventuro a afirmar que en totes les traduccions sigui possible) més evidències dels criteris i de la ideologia que influeixen en el procés de traducció.

Bibliografia

- BACARDÍ, Montserrat (1998). «Joan Sales i els criteris de traducció». *Quaderns. Revista de Traducció* 1: 27-38.
- DOSTOEVSKY, Fyodor (1948). *The brothers Karamazov*. Londres: Heinemann & Zsolnay. Traducció de Constance Garnett.
- (1952). *The brothers Karamazov*. Chicago: Encyclopaedia Britannica. Traducció de Constance Garnett.
- DOSTOIEVSKI, Fiòdor (1961). *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor. Traducció de Joan Sales.
- DOSTOIEVSKI, F.M. (1969). *Obras completas. Los hermanos Karamázov*. Barcelona: Vergara. Vol. VII. Versió castellana d'Augusto Vidal.
- DOSTOÏEVSKY, Fiodor (1923). *Les frères Karamazov. Roman en quatre parties et un épilogue*. París: Editions Bossard (I, II, III volumes). Henri Mongault et Marc Laval. Seule traduction intégrale et conforme au texte russe.
- DOSTOYEVSKI, Fiódor (1959). *Los hermanos Karamasovi*. Madrid: Aguilar. Traducció directa del rus, prólogo y notas por Rafael Cansinos Assens.
- (1976). *Pólnoie sobrànie sotxinéni v tridtsatí tomakh. Bràtia Karamàzovy*. Leningrad: Nauka. T. XIV, XV.
- EL CLUB DELS NOVELISTES (1961). «Nota dels editors catalans». A: DOSTOIEVSKI, Fiòdor. *Els germans Karamàzov*. Barcelona: Club Editor. Traducció de Joan Sales.
- GENETTE, Gérard (1989). *Palimpsestos. La literatura en segundo grado*. Madrid: Taurus.
- (1997). *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press. Translated by Jane E. Lewin.
- HATIM, Basil i MASON, Ian (1995). *Teoría de la traducción. Una aproximación al discurso*. Barcelona: Ariel.
- MARRERO, Vicente i DÍAZ, Marina (1998). «Las notas a pie de página como dimensión pragmática en la traducción literaria». A: VÁZQUEZ, Ignacio i GULLÉN, Ignacio. *Perspectivas pragmáticas en Lingüística Aplicada*. Zaragoza: Aesla, p. 503-508.
- MAYORAL, Roberto i MUÑOZ, Ricardo (1997). «Estrategias comunicativas en la traducción intercultural». A: FERNÁNDEZ, Purificación i BRAVO, José M^a. (eds.). *Aproximación a los estudios de traducción*. Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 142-192.
- PUIDEMON, Pilar (1996). *Joan Sales. La responsabilitat del supervivent*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Joaquim Molas. Universitat de Barcelona.
- VAVILOV, Serguei (red.) (1954, 1956). *Bolxàia soviétskaia entsiklopédia*. Moskvà. T.